

Шатіло Володимир Анатолійович

*доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
завідувач кафедри конституційного та адміністративного права
Національний транспортний університет*

Shatilo Volodymyr

*Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine
Head of the Department of Constitutional and Administrative Law
National Transport University
ORCID: 0000-0003-3274-4744*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-4-9834

ОКРЕМІ ПИТАННЯ РЕГУЛЮВАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ В УКРАЇНІ

SOME REGULATORY ISSUES OF DETERMINING THE CHILD'S PLACE OF RESIDENCE IN UKRAINE

Анотація. Вступ. Повномасштабне вторгнення в Україну зумовило збільшення кількості сімейних спорів, пов'язаних із визначенням місця проживання дитини, що спричинило виникнення ряду проблемних питань щодо застосування положень сімейного законодавства.

Мета. Метою дослідження є розкриття окремих питань регулювання визначення місця проживання дитини в Україні, які пов'язані з встановленням якнайкращих інтересів дитини у конкретних ситуаціях, обумовлених воєнним станом – перебуванням одного з батьків на військовій службі у Збройних Силах України, за межами України або наявності інших обставин, які впливають на прийняття рішень про визначення місця проживання дитини з одним із батьків.

Матеріали і методи. Матеріали дослідження охоплюють нормативно-правові акти, наукові праці, рішення судів України та Європейського суду з прав людини. Дослідження було здійснено з використанням загально-наукових методів: діалектичного, системного, логічного та описового.

Результати. У статті висвітлено окремі питання регулювання визначення місця проживання дитини в Україні, обумовлені воєнним станом. Встановлено, що Сімейний Кодекс України містить норми, які регламентують загальні засади вирішення питань про місце проживання дитини, створюючи лише систему координат правового поля для їх вирішення, залишаючи поза регулюванням концептуальні та практичні питання, які безпосередньо впливають на оцінку обставин, які необхідно враховувати при визначенні місця проживання дитини, виходячи з принципу якнайкращих інтересів дитини. Констатовано, що концепція найкращих інтересів дитини передбачена у Конвенції про права дитини, а її зміст розкрито у низці рішень Європейського суду з прав людини, які є джерелом права і підлягають застосуванню при розгляді справ про місце проживання дитини. Зроблено висновок, що застосування судами актів міжнародного права, ратифікованих Верховною Радою України, та практики Європейського суду дозволяє оперативно реагувати на проблеми визначення місця проживання дитини в умовах воєнного стану та формувати судову практику, спрямовану на захист прав дитини.

Перспективи. В наступних наукових дослідженнях пропонується розглянути можливість створення механізму реагування на «штучні» позови про визначення місця проживання дитини при відсутності фактичного предмету спору, а також питання реалізації принципу справедливої рівноваги між інтересами дитини та інтересами батьків при вирішенні спору про визначення місця проживання дитини.

Ключові слова: інтереси дитини, воєнний стан, органи опіки і піклування, медіація.

Summary. Introduction. The full-scale invasion of Ukraine led to an increase in the number of family disputes related to the determination of the child's place of residence, which caused to the emergence of a number of problematic issues regarding the application of the provisions of family legislation.

Purpose. The purpose of the study is to reveal certain issues of regulation of the determination of the child's place of residence in Ukraine, which are related to establishing the best interests of the child in specific situations caused by the state of war – the presence of one of the parents in military service in the Armed Forces of Ukraine, outside of Ukraine, or the presence of other circumstances, which influence decision-making on determining the child's place of residence with one of the parents.

Materials and methods. The research materials include normative legal acts, scientific works, decisions of the courts of Ukraine and the European Court of Human Rights. The research was carried out using general scientific methods: dialectical, systematic, logical and descriptive.

Results. The article highlights certain issues of regulating the determination of a child's place of residence in Ukraine due to the state of war. It was established that the Family Code of Ukraine contains norms that regulate the general principles of solving questions about the child's place of residence, creating only a system of coordinates of the legal field for their solution, leaving out of regulation conceptual and practical issues that directly affect the assessment of circumstances that must be taken into account when determining place of residence of the child, based on the principle of the best interests of the child. It was established that the concept of the best interests of the child is provided for in the Convention on the Rights of the Child, and its content is revealed in a number of decisions of the European Court of Human Rights, which are a source of law and are applicable when considering cases about the child's place of residence. It was concluded that the application by courts of acts of international law ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine and the practice of the European Court allows to quickly respond to the problems of determining the place of residence of a child in conditions of martial law and to form judicial practice aimed at protecting the rights of the child.

Discussion. In the following scholar studies, it is proposed to consider the possibility of creating a mechanism for responding to «artificial» lawsuits about the determination of the child's place of residence in the absence of an actual subject of the dispute, as well as the issue of implementing the principle of a fair balance between the interests of the child and the interests of the parents when resolving the dispute about the determination of the child's place of residence.

Key words: interests of the child, martial law, child protective services and guardianship authorities, mediation.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення в Україну докорінно змінило життя багатьох українських сімей, спричинивши виникнення проблем і невід'ємних ризиків для сімейних зв'язків через несення військової служби й інтенсивну міграцію, що зумовило збільшення кількості сімейних спорів, пов'язаних з визначенням місця проживання дитини. Ці спори характеризувались виникненням нової тенденції — зростання кількості позовних заяв, у яких ставилось питання про визначення місця проживання дитини з батьком. За повідомленням Голови комітету з питань правової політики Д. Маслова з посилання на відомості ДСА України, у 2023 році кількість судових справ про встановлення місця проживання неповнолітньої дитини з батьком збільшилась у 6,5 разів у порівнянні з 2020 роком. Так, у 2020 році суди України розглянули 524 справи цієї категорії, у 2021 році — 691 справу, то у 2022 та у 2023 роках цей показник становив відповідно 1911 та 3411 справ [1]. Таке стрімке зростання кількості сімейних спорів, пов'язаних з визначенням місця проживання дитини з батьком, було обумовлено проведенням мобілізації та пошуком легальних способів її уникнення на підставі ч. 4 ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» № 3543-ХІІ від 21 жовтня 1993 року, згідно з якою жінки та чоловіки, які самостійно виховують дитину (дітей) віком до 18 років, не підлягають призову на військову службу під час мобілізації як військовозобов'язані. В свою чергу, це активізувало виникнення ряду проблемних питань щодо застосування положень законодавства України про регулювання визначення місця проживання дитини. Передусім це, питання встановлення якнайкращих інтересів дитини у конкретній ситуації, обумовленій воєнним станом — перебування

одного з батьків на військовій службі у Збройних Силах України, за межами України або наявності інших обставин, які впливають на прийняття рішень про визначення місця проживання дитини з одним із батьків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років окремі питання регулювання визначення місця проживання дитини в Україні неодноразово досліджувались науковцями.

Перш за все, концептуальні питання визначення місця проживання дитини в Україні були висвітлені у дисертаційних дослідженнях Волкової Н. В. [2], Журило С. С. [3], Красицької Л. В. [4], Лузан Т. Л. [5], Рєззової О. В. [6], Ходак С. М. [7] та ін.

Крім цього, виокремленню основних засад визначення місця проживання дитини в сімейному праві України присвячена робота К. М. Аніщенко [8], О. А. Мінченко [9] та О. В. Кучер [10]. Окремі аспекти визначення місця проживання дитини під час розірвання шлюбу між батьками, зокрема, в частині офіційного підходу до визначення найкращого місця проживання дитини з боку органів опіки та піклування, та судів, розглянули О. Кучеренко [11] та Г. Гаро, дійшовши висновку, що усунення формалізму та розширення практики застосування альтернативних способів вирішення спорів, зокрема, процедури медіації, підвищило б ефективність захисту права та інтересів неповнолітніх [12].

О. О. Мельник [13], О. В. Губанова та П. П. Нога [14] акцентують увагу безпосередньо на тих проблемах визначення місця проживання дитини після розлучення батьків, які мають місце у період воєнного стану, серед яких розв'язання питання визначення місця проживання в судовому порядку на засадах дотримання балансу між інтересами

дитини, правами батьків на виховання дитини й обов'язком батьків діяти в її інтересах.

Є.В. Синельников аналізує судову практики з вирішення спорів про визначення місця проживання дитини під час дії воєнного стану, обґрунтовуючи необхідність врахування і оцінки судами при вирішенні спорів між розлученими батьками про визначення місця проживання дитини обставин, пов'язаних із введенням в Україні воєнного стану, зокрема, щодо безпеки дитини у зв'язку із проведенням бойових дій, пошкодження цивільної інфраструктури, наявності джерел існування тощо [15].

Метою статті є розкриття окремих питань регулювання визначення місця проживання дитини в Україні, які пов'язані із встановленням якнайкращих інтересів дитини у конкретних ситуаціях, обумовлених воєнним станом — перебуванням одного з батьків на військовій службі у Збройних Силах України, за межами України або наявності інших обставин, які впливають на прийняття рішень про визначення місця проживання дитини з одним із батьків.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: нормативно-правові акти та праці українських науковців у сфері регулювання сімейних правовідносин, рішення судів України, постановлені у результаті розгляду справ про визначення місця проживання дитини, практика Європейського суду з прав людини (далі — Європейський суд).

В процесі здійснення дослідження було використано загально-наукові методи: теоретичні та емпіричні — діалектичний, системний, логічний та описовий.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правовим актом, який регулює питання, пов'язані з визначенням місця проживання дитини, є Сімейний кодекс України (далі — СК України), ст. 160 якого регламентує право батьків на визначення місця проживання дитини залежно від її віку. Згідно з цією статтею місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків (ч. 1 ст. 160 СК України). Місце проживання дитини, яка досягла десяти років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини (ч. 2 ст. 160 СК України). Якщо батьки проживають окремо, місце проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років, визначається нею самою (ч. 3 ст. 160 СК України).

Також відповідно до 161 СК України якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. Під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини,

що мають істотне значення (ч. 1 ст. 160 СК України). Також ч. 2 ст. 160 СК України передбачає, що орган опіки та піклування або суд не можуть передати дитину для проживання з тим із батьків, хто не має самостійного доходу, зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами, своєю аморальною поведінкою може зашкодити розвиткові дитини. Крім цього, у ч. 2. ст. 171 СК України дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору стосовно неї, зокрема, і щодо визначення місця проживання [16].

З наведених положень вбачається, що СК України містить норми, які регламентують загальні засади вирішення питань про місце проживання дитини, створюючи лише систему координат правового поля для їх вирішення. Чи достатньо лише такого регулювання? У наведених приписах СК України не регламентовано значну кількість як концептуальних, так і суто практичних питань, які виникають при вирішенні спору про місце проживання дитини і які потребують правової оцінки, зокрема, це: 1) не закріплено принцип справедливої рівноваги між інтересами дитини та інтересами батьків при вирішенні спору про визначення місця проживання дитини; 2) не відображено положень про гендерну рівність сторін при вирішенні питання про визначення місця проживання дитини з одним із батьків, в контексті принципу рівності прав матері та батька; 3) оцінка перебування батьків або одного з них у Збройних Силах України, зайнятості батьків у галузях, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки, реагування та протидії надзвичайним ситуаціям, критичної інфраструктури та ін.

Проте необхідно констатувати, що СК України, будучи нормативно-правовим актом, є хоча і концептуальним, але не єдиним джерелом права, на підставі якого здійснюється вирішення питання про визначення місця проживання дитини. По-перше, відповідно до ч. 1 ст. 13 СК України міжнародні договори, які регулюють сімейні відносини, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, становлять частину національного сімейного законодавства України, а якщо в міжнародному договорі України, укладеному в установленому порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом сімейного законодавства, застосовуються правила відповідного міжнародного договору України (ч. 2 ст. 13 СК України).

По-друге, згідно зі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод людини та практику Європейського суду як джерело права [17]. На підставі цієї норми окремі обставини, пов'язані

з вирішенням спору про місце проживання дитини, можуть бути оцінені в світлі положень міжнародних договорів, ратифікованих Україною, та практики Європейського суду.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 3 Конвенції про права дитини, ратифікованою постановою Верховної Ради України № 789-ХІІ від 27 лютого 1991 року, в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини [18]. Цей принцип було розтлумачено Комітетом ООН з прав дитини у п. 1 ст. 3 Зауважень загального порядку № 14 (2013) у такий спосіб: «Найкраще забезпечення інтересів дитини» — це право, принцип і правило процедури, які засновані на оцінці всіх елементів, що відображають інтереси дитини або дітей, в конкретних обставинах. При оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини з метою прийняття рішення про застосування тієї чи іншої конкретної міри належить діяти в наступному порядку: по-перше, з урахуванням конкретних обставин справи слід визначити, в чому полягають відповідні елементи оцінки найкращих інтересів, наповнити їх конкретним змістом і визначити значимість кожного з них в співвідношенні з іншими; по-друге, з цією метою необхідно слідувати правилам, що забезпечують юридичні гарантії та належну реалізацію цього права» [19, с. 17]. Комітет ООН з прав дитини сформував перелік елементів, які охоплюють найкращі інтереси дитини, наголосивши на його невичерпності та відсутності субвпорядкованості. До таких елементів віднесено погляди дитини; індивідуальність дитини; збереження сімейного оточення і підтримання відносин; піклування, захист і безпека дитини; вразливе становище; право дитини на здоров'я; право дитини на освіту [19, с. 18].

У практиці Європейського суду концепція найкращого забезпечення інтересів дитини була сформульована у рішенні від 17 січня 2001 року у справі «Гнахорй проти Франції» (Gnahorj v. France) (заява № 40031/98); рішенні від 10 січня 2008 року у справі «Кірнс проти Франції» (Kearns v. France) (заява № 35991/04); у рішенні від 6 липня 2010 року у справі «Нойлінґер та Шурук проти Швейцарії» (Neulinger and Shuruk v. Switzerland) (заява № 41615/07); у рішенні від 31 травня 2011 року у справі «Р. і Г. проти Сполученого Королівства» (R. and H. v. the United Kingdom) (заява № 35348/06) [20, с. 53–54]. У цих справах було визначено принципи, які в подальшому лягли в основу рішень Європейського суду у справах проти України: рішення у справі «М. С. проти України» від 11 липня 2017 року (заява № 2091/13), у справі «Хант проти України» від

07 грудня 2006 року (заява № 31111/04), у справі «Мамчур проти України» від 16 липня 2015 року (заява № 10383/09) та ін.)

У п. 99 рішення у справі «Мамчур проти України» від 16 липня 2015 року (заява № 10383/09) та п. 76 рішення у справі «М. С. проти України» від 11 липня 2017 року (заява № 2091/13) Європейський суд зазначив, що при визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови: по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним [21, с. 79–83]. Також у п. 53 та 54 рішенні у справі «Хант проти України» від 07 грудня 2006 року (заява № 31111/04), Європейський суд сказав, що «аналіз того, що має найкраще задовольняти інтереси дитини, є дуже важливим у таких справах... Між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага, і, дотримуючись такої рівноваги, особлива увага має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків». Згідно рішення Європейського суду від 30 листопада 2021 року у справі «Т. А. та інші» («Т. А. and others» v. The Republic of Moldova) (заява № 25450/20) у випадках, коли дитина має сталі емоційні та сімейні зв'язки з бабою, дідом, вони можуть, посилаючись на ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод людини, наполягати на визначенні місця проживання дитини з ними [21, с. 84–85].

На викладені засади розуміння найкращих інтересів дитини суди неодноразово посилались при вирішенні справ про визначення місця проживання дитини.

Концептуальне значення для судової практики мала постанова Великої Палати Верховного Суду від 17 жовтня 2018 року у справі № 402/428/16-ц. У цій постанові Велика Палата Верховного Суду зазначила, що «...положення Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, ратифікованої Верховною Радою України 27 лютого 1991 року, про те, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини (стаття 3), узгоджуються з нормами Конституції України та законів України, тому саме її норми зобов'язані враховувати усі суди України, розглядаючи справи, які стосуються прав дітей» [22]. Фактично цією постановою було змінено іс-

нуючий у судовій практиці постулат про те, що на підставі принципу 6 Декларації прав дитини малолітня дитина, крім випадків, коли є виняткові обставини, не має розлучатися зі своєю матір'ю [23].

Станом на 2022 рік було сформовано сталу практику з цього питання, у тому числі шляхом висловлення Касаційним цивільним судом у складі Верховного Суду (далі — КЦС ВС) правових позицій, спрямованих на утвердження принципу пріоритету найкращих інтересів дитини. Серед позицій КЦС ВС до основоположних можна віднести такі:

- Перевага в матеріально побутовому стані одного з батьків не є вирішальною умовою при вирішенні питань про визначення місця проживання дитини (Постанова КЦС ВС у справі № 463/2991/18 від 16 червня 2021 року);
- При вирішенні питання про місце проживання дитини суд враховує, хто з батьків виявляє більшу увагу до дітей і турботу про них, їхній вік і прихильність до кожного з батьків, особисті якості батьків, можливість створення належних умов для виховання (Постанова КЦС ВС від 18 березня 2021 року, справа № 288/39/20 № 61–17698св20);
- Вирішення спору про визначення місця проживання дитини за відсутності висновку органу опіки та піклування щодо цього питання є підставою для скасування такого судового рішення (Постанова КЦС ВС від 27 травня 2020 року, справа № 511/2786/16-ц).

Після широкомасштабного вторгнення в Україну у судовій практиці про визначення було сформовано нові позиції, які, з одного боку, ґрунтувались на дотриманні принципу кращих інтересів дитини, а з іншого, — враховували специфіку воєнного стану:

- Факт проживання дитини за кордоном (незалежно від того чи вивезена дитина за кордон до звернення до суду з позовом про визначення місця її проживання чи після) не впливає на вирішення судами України спору про визначення місця її проживання. Повернення дитини в Україну не є передумовою для вирішення спору між батьками про визначення місця проживання такої дитини. Проживання дитини за кордоном не є самостійною підставою для відмови у позові про визначення місця проживання такої дитини разом з одним з батьків в Україні (Постанова Об'єднаної палати КЦС ВС від 11 грудня 2023 року у справі № 607/20787/19);
- Якщо з тих чи інших причин орган опіки та піклування відмовиться надати свій висновок у справі, де за приписами частин 4 та 5 статті 19 СК України надання ним такого висновку є обов'язковим, ця обставина не означає неможливості розгляду та вирішення спору. Зазначений підхід має загальний характер і є цілком справедливим для випадків, коли не було от-

римано письмового висновку органу опіки та піклування при розгляді справ, де участь органу опіки та піклування є обов'язковою, з огляду на неможливість надати такий висновок, зокрема, у зв'язку із перебуванням дитини за межами країни, перебуванням дитини на непідконтрольній території, неможливості встановити місце фактичного перебування дитини з одним із батьків тощо (Постанова Об'єднаної палати КЦС ВС від 11 грудня 2023 року у справі № 523/19706/19);

- за умов воєнного стану в Україні, при вирішенні спорів, що стосуються прав та інтересів дитини, першочерговим завданням держави є забезпечення її безпеки і права на життя, з огляду на що суд, зваживши на думку дитини, яка не бажала повернутись в Україну, дійшов висновку про те, що проживання дитини з матір'ю на території Румунії відповідає найкращим інтересам дитини (Постанова КЦС від 09 лютого 2023 року у справі № 753/572/20). Так само у Постанові КЦС ВС від 16 листопада 2022 року у справі № 953/6251/21 суд не погодився не з вимогою батька повернути дитину до місця постійного проживання у Харківській області зі Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії, зазначивши, що у цьому конкретному випадку, з урахуванням обставин справи, найкращим інтересам дитини відповідає перебування дитини разом з матір'ю, оскільки позивач не надав доказів на спростування «серййозного ризику» для дитини в разі її повернення до держави її місця постійного проживання до вивезення матір'ю в Україну;
- сам факт можливості матері вивезти дитину з Чернігівської області за межі України на противагу батьку, який не має такої можливості, не є достатньою підставою для висновку про те, проживання дитини з матір'ю відповідає найкращим інтересам дитини (постанова КЦС від 26 жовтня 2022 року у справі № 750/9620/20) [24].

Окремий вид справ про визначення місця проживання дитини становлять справи, обставини яких свідчать про відсутність фактичного спору між батьками про визначення місця проживання дитини, провадження у яких відкриваються за позовом одного із батьків, з метою, пов'язаною з подоланням обмежень у виїзді за межі України, або із перебуванням на військовому обліку та мобілізацією. У такому разі можливим є застосування механізмів медіації або укладення мирної угоди з метою визначення місця проживання дитини з тим із батьків, який є зацікавленим у застосуванні стосовно нього гарантій захисту дитинства, які надають право на виїзд за кордон або відстрочку від мобілізації. За таких умов, як зазначає Є. В. Синельников, «судам необхідно ретельно досліджувати докази та встановлювати обставини у кожній справі, виявляти «штучні»

позови і закривати провадження у справах про визначення місця проживання дитини при відсутності предмету спору» [15, с. 68].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, не зважаючи на те, що СК України містить норми, які регламентують загальні засади вирішення питань про місце проживання дитини, слід констатувати, що застосування судами актів міжнародного права, ратифікованих Верховною Радою України та практики Європейського суду дозволяє оперативно реагувати на проблеми визна-

чення місця проживання дитини в умовах воєнного стану та формувати судову практику, спрямовану на захист прав дитини.

Перспективи подальших досліджень становлять розробка механізму реагування на «штучні» позови про визначення місця проживання дитини при відсутності фактичного предмету спору, а також питання реалізації принципу справедливої рівноваги між інтересами дитини та інтересами батьків при вирішенні спору про визначення місця проживання дитини.

Література

1. Маслов Д. Кількість судових справ щодо встановлення місця проживання дитини із батьком зростає у 6,5 разів. *Судово-юридична газета*. 2023. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/291527-chislo-sudebnykh-del-po-ustanovleniyu-mesta-zhitelstva-rebenka-s-ottsom-vyroslo-v-65-raz-denis-maslov> (дата звернення: 24.04.2024).
2. Волкова Н.В. Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві: дис. ...д-ра юрид. наук.: 12.00.03. Одеса, 2022. 469 с.
3. Журило С.С. Цивільно-правове регулювання усиновлення дітей — громадян України іноземними громадянами : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2015. 208 с.
4. Красицька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2015. 47 с.
5. Лузан Т.Л. Встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні : дис. ... канд. юрид. наук (доктора філософії): 12.00.03 (081 — Право). Київ, 2017. 274 с.
6. Резцова О.В. Права та обов'язки батьків щодо виховання дитини в сімейному праві України : дис. ... д-ра філософії: 081 — Право. Київ, 2021. 214 с.
7. Ходак С.М. Категорія інтересу у сімейному праві України : автореф. 12.00.03. Івано-Франківськ, 2020. 18 с.
8. Аніщенко К.М. Виокремлення основних засад визначення місця проживання дитини в сімейному праві України. *Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників науково-практичної конференції, присвяченої 98-й річниці від дня народження О.А. Пушкіна* (Вінниця, 19 травня 2023 р.) Вінниця, 2023. С. 358–365. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/04847005-2415-46df-b8be-180b05ec0896> (дата звернення: 25.04.2024).
9. Мінченко О.А. Визначення місця проживання малолітньої дитини з одним із батьків. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 2. С. 69–72. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_05_2018/pdf/51.pdf (дата звернення: 24.04.2024).
10. Кучер В.О. Визначення місця проживання дитини: окремі питання судової практики. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2024. № 2 (72). С. 87–91. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/17110181097580.pdf> (дата звернення: 25.04.2024).
11. Кучеренко О. Особливості визначення місця проживання дитини в разі розірвання шлюбу. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 4. С. 43–46. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/4/8.pdf> (дата звернення: 25.04.2024).
12. Адвокат і медіація : посібник / Гаро Г. та ін. Харків : «Харків медіа», 2022. 112 с.
13. Мельник О.О. Проблематика визначення місця проживання дитини після розлучення батьків у період воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2023. Т. 1. № 79. С. 211–214. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/288606> (дата звернення: 25.04.2024).
14. Губанова О.В., Нога П.П. Проблеми визначення місця проживання дитини в умовах воєнного стану в Україні. *Полтавський правовий часопис*. 2023. № 2. С. 19–39. URL: <https://plr.nlu.edu.ua/article/view/297365> (дата звернення: 25.04.2024).
15. Синельников Є.В. Деякі аспекти вирішення спорів про визначення місця проживання малолітньої дитини під час дії воєнного стану. *Право і суспільство*. 2023. № 2. С. 64–69. URL: http://pravoisusilstvo.org.ua/archive/2023/2_2023/part_2/10.pdf?fbclid=IwAR2J-p0xnGQSRfnMFDK9PvLpQx1CpC368_KzzwjYAkS2c3k6F-Z1cSjg7p4 (дата звернення: 24.04.2024).
16. Сімейний кодекс України : нормативно-правовий акт від 10.01.2002 року № 2947-III. Дата оновлення: 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 25.04.2024).
17. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 року № 3477-IV. Дата оновлення: 02.12.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 25.04.2024).

18. Конвенція про права дитини : міжнародно-правовий акт від 21.12.1995. Дата оновлення: 16.11.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 25.04.2024)
19. Пархоменко П.П. Діяльність Комітету ООН з прав дитини : посібник Громадська організація «МАРТ». Чернівці. 2021. 91 с.
20. Фулей Т.І., Кучів О.М. Право на повагу до приватного і сімейного життя: ключові рішення ЄСПЛ щодо України. Київ : Національна школа суддів України, 2019. 136 с.
21. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах зі спорів щодо визначення місця проживання дитини та відібрання дитини без позбавлення батьківських прав. Рішення, внесені до ЄДРСР, за 2018 рік — липень 2022 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/2022_09_27_Ogliad_KCS_2.pdf (дата звернення: 26.04.2024)
22. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17 жовтня 2018 року у справі № 402/428/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77361954> (дата звернення: 26.04.2024)
23. Декларація прав дитини : міжнародно-правовий акт від 20.11.1959. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 26.04.2024)
24. Ступак О.В. Сімейні спори в умовах воєнного стану : практика Верховного Суду. *Верховний Суд*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_Simejni_spori_voen_stan.pdf (дата звернення: 26.04.2024).

References

1. Maslov, D. (2023). Kil'kist sudovykh sprav shchodo vstanovlennia mistisia prozhyvannia dytyny iz batkom zroslo u 6,5 raziv [The number of court cases regarding the establishment of the child's place of residence with the father has increased by 6.5 times]. *Sudovo-iurydychna hazeta*. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/291527-chislo-sudebnykh-del-po-ustanovleniyu-mesta-zhitelstva-rebenka-s-ottsom-vyroslo-v-65-raz-denis-maslov> [in Ukrainian].
2. Volkova, N. V. (2022). Zakhyst simeinykh prav ta interesiv dytyny u tsyvilnomu sudochynstvi [Protection of family rights and interests of the child in civil proceedings]: dys. ...d-ra yuryd. nauk.: 12.00.03. Odesa. 469 p. [in Ukrainian].
3. Zhurylo, S.S. (2015). Tsyvilno-pravove rehuliuвання usynovlennia ditei — hromadian Ukrainy inozemnymy hromadianamy [Civil law regulation of adoption of children — citizens of Ukraine by foreign citizens]: dys. ...d-ra yuryd. nauk.: 12.00.03. Odesa. 208 p. [in Ukrainian].
4. Krasyska, L. V. (2015). Problemy zdiisnennia ta zakhystu osobystykh ta mainovykh prav batkiv i ditei [Problems of exercising and protecting the personal and property rights of parents and children]: avtoref. dys... d-ra yuryd. nauk.: 12.00.03. Kyiv. 47 p. [in Ukrainian].
5. Luzan, T.L. (2017). Vstanovlennia faktiv, shcho maiut yurydychne znachennia v simeinykh vidnosynakh, v okremomu provadzhenni [Establishment of facts of legal significance in family relations in a separate proceeding]: dys. ... kand. yuryd. nauk (d-ra filosofii): 12.00.03 (081 — Pravo). Kyiv. 274 p. [in Ukrainian].
6. Rezvova, O. V. (2021). Prava ta obov'iazky batkiv shchodo vykhovannia dytyny v simeinomu pravi Ukrainy [The rights and obligations of parents regarding the upbringing of a child in the family law of Ukraine]: dys. ... d-ra filosofii: 081 — Pravo. Kyiv, 214 p. [in Ukrainian].
7. Khodak, S.M. (2020). Katehoriia interesu u simeinomu pravi Ukrainy [Category of interest in family law of Ukraine]: avtoref. 12.00.03. Ivano-Frankivsk. 18 p. [in Ukrainian].
8. Anishchenko, K.M. (2023). Vyokremlennia osnovnykh zasad vyznachennia mistisia prozhyvannia dytyny v simeinomu pravi Ukrainy. [Separation of the main principles of determining the child's place of residence in the family law of Ukraine]. *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu*. Vinnytsia. pp. 358–365. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/04847005-2415-46df-b8be-180b05ec0896> [in Ukrainian].
9. Minchenko, O.A. (2019). Vyznachennia mistisia prozhyvannia malolitnoi dytyny z odnym iz batkiv [Determining the place of residence of a minor child with one of the parents]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*. № 2. pp. 69–72. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_05_2018/pdf/51.pdf [in Ukrainian].
10. Kucher, V.O. (2024). Vyznachennia mistisia prozhyvannia dytyny: okremi pytannia sudovoi praktyky [Determining the child's place of residence: specific issues of judicial practice]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seriya: "Iurydychni nauky"*. № 2 (72). pp. 87–91. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/17110181097580.pdf> [in Ukrainian].
11. Kucherenko, O. Osoblyvosti vyznachennia mistisia prozhyvannia dytyny v razi rozirvannia shliubu [Peculiarities of determining the child's place of residence in case of divorce]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. № 4. pp. 43–46. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/4/8.pdf> [in Ukrainian].
12. Advokat i mediatsiia [Lawyer and mediation]. (2022). Haro, H. ta in. Kharkiv: "Kharkiv media". 112 p. [in Ukrainian].
13. Melnyk, O.O. (2023). Problematyka vyznachennia mistisia prozhyvannia dytyny pislia rozluchennia batkiv u period voiennoho stanu [The issue of determining the child's place of residence after the parents' divorce during

martial law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii "Pravo"*. Т. 1. № 79. pp. 211–214. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/288606> [in Ukrainian].

14. Hubanova, O. V., Noha, P. P. (2023). Problemy vyznachennia mistsia prozhyvannia dytyny v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Problems of determining the child's place of residence in the conditions of martial law in Ukraine]. *Poltavskyi pravovyi chasopys*. № 2. pp. 19–39. URL: <https://plr.nlu.edu.ua/article/view/297365> [in Ukrainian].

15. Synelnykov, Ye. V. (2023). Deiaki aspekty vyrishennia sporiv pro vyznachennia mistsia prozhyvannia malolitnoi dytyny pid chas dii voiennoho stanu Ukraini [Some aspects of resolving disputes about determining the place of residence of a minor child during martial law]. *Pravo i suspilstvo*. № 2. pp. 64–69. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/2_2023/part_2/10.pdf?fbclid=IwAR2J-p0xnGQSRfnMFDK9PvLpQx1CpC368_KzzwjYAkS2c3k6F-Z1cS-jg7p4 [in Ukrainian].

16. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine]. (2002). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [in Ukrainian].

17. Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: Zakon Ukrainy [On the implementation of decisions and application of the practice of the European Court of Human Rights]. (2006). № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> [in Ukrainian].

18. Konventsiiia pro prava dytyny [Convention on the Rights of the Child]. (1995). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 [in Ukrainian].

19. Parkhomenko, P. P. (2021). Diialnist Komitetu OON z prav dytyny [Activities of the UN Committee on the Rights of the Child]. Chernihiv. 91 p. [in Ukrainian].

20. Fulei, T. I., Kuchiv, O. M. (2019). Pravo na povahu do pryvatnoho i simeinoho zhyttia: kliuchovi rishennia YeSPL shchodo Ukrainy. [The right to respect for private and family life: key decisions of the ECtHR v. Ukraine]. Kyiv. 136 p. [in Ukrainian].

21. Ohliad sudovoi praktyky Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu u spravakh zi sporiv shchodo vyznachennia mistsia prozhyvannia dytyny ta vidibrannia dytyny bez pozbavlennia batkivskykh prav. (2022). [Review of the judicial practice of the Civil Court of Cassation as part of the Supreme Court in cases of disputes regarding the determination of the child's place of residence and the removal of the child without deprivation of parental rights]. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/2022_09_27_Ogliad_KCS_2.pdf [in Ukrainian].

22. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu (17.10.2018) u spravi № 402/428/16-ts. [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated October 17, 2018 in case No. 402/428/16-ts]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77361954> [in Ukrainian].

23. Deklaratsiia prav dytyny [Declaration of the rights of the child]. (1959). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text [in Ukrainian].

24. Stupak, O. V. Simeini spory v umovakh voiennoho stanu: praktyka Verkhovnoho Sudu [Family disputes under martial law: the practice of the Supreme Court]. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_Simejni_spori_voen_stan.pdf [in Ukrainian].